

istina je uvek nešto što se prepoznaje

– *Umetničko stvaranje, kao jedan od vidova manifestacije kompenzatorne funkcije nesvesnog, svakako biva nezaobilaznom temom psihoanalize. Koji su to »žmarci« na Vas uticali da se okrenete ovoj problematici? Nije li to Vaš »trn u meso«?*

Kada sam odlučio da specijaliziram psihijatriju (kasnije i psihoterapiju), a to je bilo još pre početka studiranja medicine, već sam bio pročitao nekoliko velikih dela iz ruske književnosti, između ostalih i »Dvojnika« Dostojevskog. Kasnije, kada sam već postao psihijatar i psihoterapeut, vraćao sam se na već pročitana književna dela, a, naravno, otkrivao sam i nova (Rilkea, Hesea, Kafke). Tada sam zaželeo da se ogledam kao patograf.

Pedesetih i šezdesetih godina našeg veka patografije velikih umetnika pisanih od uglednih psihijatarata, bile su u modi; među njima bilo je nekoliko koje su privukle moju pažnju (Jung o Džozsu, Jaspers o van Gogu, Nojman o Muru itd). Analizirajući i sam pojedina dela i njihove autore (Laza Kostić, Meša Selimović i drugi), bilo je prirodno da sam počeo da primenjujem iskustva iz psihoanalize i, naročito, iz »kompleksne psihologije« Karla Gustava Junga.

Od tada je prošlo dosta godina. Danas mi se čini da je »psihooanalitičko-kompleksni« način pristupanja umetnicima i njihovim delima bila tek jedna adolescentna faza u odnosu psihijatrije i dinamičke psihologije prema književnosti. Pa, ako je i bio jedno vreme patografski pristup umetnicima za mene »trn u mesu«, već odavno to više nije.

– *Kakvi Vam se sintetizirani rezultati nameću posle avanture psihoanalitičkog ogledanja u domaćoj i svetskoj književnosti?*

Vraćam se sa svom potrebnom skromnošću, koja je i posledica nezadovoljstva obavljenim poslom na polju patografskih studija, na Frojdove reči: »Pisci su vredni saveznici i njihovo svedočanstvo mora se visoko ceniti, jer oni znaju mnoštvo stvari između neba i zemlje o kojima još naša filozofija i ne sanja. U njihovom znanju o duši oni su daleko ispred nas običnih ljudi, jer oni crpu iz onih izvora koje još nismo otvorili za nauku«.

Zaista je tako. Veliko književno delo zahteva ili sveobuhvatnu studiju sa dobrim poznavanjem većine poznatih i priznatih teorijskih pristupa analizi nekog umetničkog dela (delimično je takva studija Zorana Gluščevića o Kafki) ili je reč o svesnoj i ciljanoj jednostranosti pristupa jednoj ovakvoj analizi (na primer, psihoanalitička ili strukturalistička analiza).

Lično nisam mnogo odmakao u pokušaju sinteze sa nešto proširenim znanjima iz psihoanalize (Frojda i njegovih nastavljača zainteresovanih za primenu psihoanalize u književnosti, kao na primer, Džonsa), iz individualne psihologije Alfreda Adlera (uz čiju sam pomoć analizirao »Dvojnika« Dostojevskog) i analitičke psihologije Karla Gustava Junga i njegovih nastavljača, kao i subjektivnih impresija stečenih pri čitanju nekog književnog dela koje me je snažno podstaklo na pisanje. Takva je, na primer, moja poslednja veća objavljena studija o jednoj priči Momčila Nastasijevića.

Lako priznajem da da je većina mojih patografskih studija impresionistička (Branka Lazarevića i njegove »Impresije iz književnosti« zavoleo sam i zaista »gutao« sa nepunih dvadeset godina) i kao takva namenjena jednom užem krugu čitalaca koji su ili nešto slično doživeli pri čitanju književnih dela koje sam obrađivao, ili koji mojim »pisanjem« mogu biti podstaknuti da prema svojoj konstituciji, temperamentu i znanju nešto slično dožive.

– *Posmatrajući iz perspektive dubinske psihoanalize, šta je ta, u ljudskom biću, nepodnošljiva, izgarajuća i uništavajuća potreba za savršenstvom, koja stoji u početku svakog čina ljudske kreacije?*

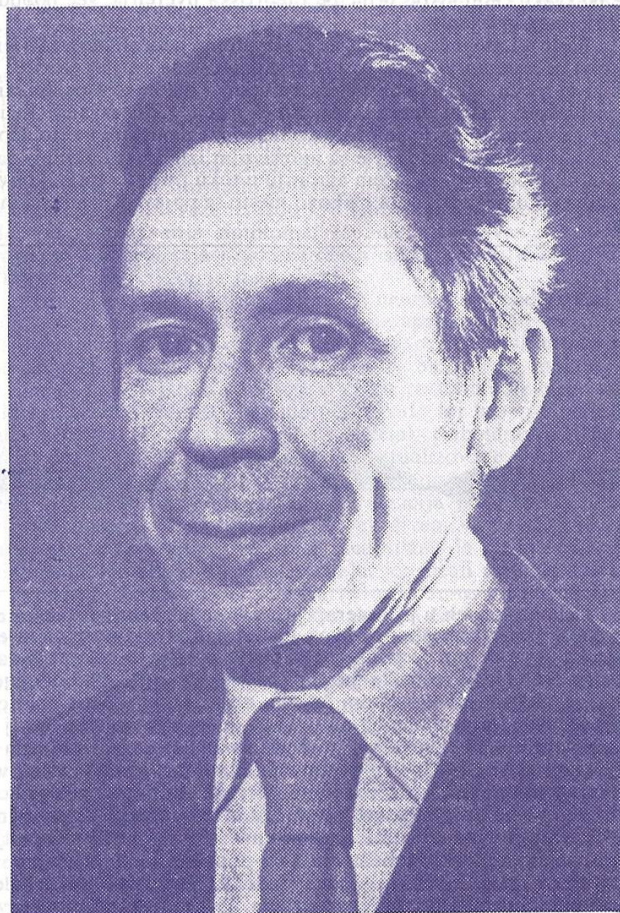
Psihoanalitička prepostavka, sa kojom se ja ne slažem, objašnjava ovakvu potrebu za savršenstvom neodoljivom potrebom čoveka da opet ostvari onu jedinstvenost i celovitost postojanja kakvu je jednom doživljavao u stanju simboličkog jedinstva sa majkom, jednim delom još za vreme intrauterinog života, drugim delom u toku prve godine postnatalnog života. Ako dosledno idemo za Frojdom hipotezom iz kasnijih godina njegovog života o postojanju »nagona smrti«, prema kojoj sve što je živo teži da se ponovo vrati u neživotno stanje mrtve (!) materije, iz koje je, na neobjašnjiv način život potekao, trebalo bi da i svaki stvaralac u svojoj »nepodnoš-

(razgovor sa vladetom jerotićem)

intervju

Vladeta Jerotić, rođen 1924. godine u Beogradu u kome je završio gimnaziju i Medicinski fakultet. Specijalizirao neuropsihijatriju, jedno vreme bio asistent Univerzitetske Nervne klinike u Beogradu. Usavršavao se u psihoterapiji u Švajcarskoj, Nemačkoj i Francuskoj. Bio je dugogodišnji načelnik Psihoterapeutskog odeljenja u bolnici »Dr Dragiša Mišović« u Beogradu. Objavio je oko sto stručnih radova iz psihijatrije i psihoterapije. Više godina se bavi primenom psihoanalize i Jungove »kompleksne« psihologije u književnosti. Objavio je sledeće knjige: *PSIHOANALIZA I KULTURA* (tri izdanja), *BOLESTI I STVARANJE, IZMEĐU AUTORITETA I SLOBODE, NEUROTICNE POJAVE NAŠEG VREMENA, NEUROZA KAO IZAZOV, PSIHODINAMIKA I PSIHOTERAPIJA NEUROZA* (sa Milanom Popovićem), *DAROV I NAŠIH ROĐAKA*.

Vraćam se sa svom potrebnom skromnošću, koja je i posledica nezadovoljstva obavljenim poslom na polju patografskih studija, na Frojdove reči: »Pisci su vredni saveznici i njihovo svedočanstvo mora se visoko ceniti, jer oni znaju mnoštvo stvari između neba i zemlje o kojima još naša filozofija i ne sanja. U njihovom znanju o duši oni su daleko ispred nas običnih ljudi, jer oni crpu iz onih izvora koje još nismo otvorili za nauku«.

ljivoj, izgarajućoj potrebi za savršenstvom«, činom svoga stvaranja, a i ostvarenim njegovim plodom, samo potvrđuje, na nesvestan način jednu, od potreba za savršenstvom; dublju i stariju potrebu svega organskog da se opet vrati u »nesavršenstvo« neorganskog. Ne znam koliko je i među psihoanalitičarima takvih koje ovakva Frojdova pretpostavka, naročito kad se ona prenese na polje stvaranja, u istinu zadovoljava.

– *Kakva može biti književnost van ugodne filozofije? Ne čini li se da književnici, u sopstvenom begu od tragedije spoznaje, oblikuju samo guste nanose te ugodne filozofije, koju tek odabrani obezličie i prepoznaju kamufliranu suštinu. Drugim rečima, je li u književnosti vrednija »gola« ili »obučena istina«?*

Ne znam za »gole i obučene istine«. Istina je uvek nešto što se prepoznaje, što čoveka najdublje ispuni i zadovolji, za čim čovek ide ne znajući uvek kuda. Takve istine čoveka otkriva u velikim romanima svetske književnosti (kod Homera, Dantea, Šekspira, Getea, Dostojevskog), pri slušanju muzike Johana Sebastijana Baha, Mocarta, i Betovena, prisnim uranjanjem i slike fra Anđelika, Rembranta ili u neke naše srednjovekovne freske.

Zašto bi dobri književnici bežali od »tragedije spoznaje« kad to ne čine ni filozofi, a poznato je da književnici doživljavaju »tragediju spoznaje« dok filozofi najčešće o njoj samo, manje ili više nadahnuto, spekuliraju! Kao što nema »ugodne književnosti«, jer je svako istinsko stvaralaštvo muka, tako nema ni »ugodne filozofije« van one koja sklapa sumnjive saveze sa tekućom politikom. Tamo gde je to slučaj, niti može biti pravog stvaralaštva, niti prave filozofije, osim »ugodne književnosti« i »ugodne filozofije«.

– *Možda za te ugodne filozofeme možemo kriviti status književnika u sopstvenoj stereotipiji svakodnevnog života?*

Svakodnevno život nosi za sve, pa i za stvaraoce mnogo stereotipije, »uslovno refleksno« u ponašanju, što život čini, s jedne strane, prividno sigurnim, s druge monotonim i usporenim. Život je, u celini gledajući, dramatičan i često tragičan, ali otečci života, svakodnevna stereotipija njegovog, najčešće su dosadni, jednoobrazni, a često i moralno sumnjivi. Iako niko ne može umaći suvoparnosti svakodnevnog života, od unutrašnje dinamike čoveka zavisi koliko će se predati ovoj prozaičnosti i prepustiti ovom nestvaralačkom, pasivnom toku življenja. Ova, u osnovi prirodna borba u čoveku između stvaralačkog, aktivnog principa i isto tako jakog umrtvljujućeg, tromog i pasivnog principa, dramatičnija je kod umetnika koji je u jačini i kvalitetu svesniji ove borbe, a i odgovornosti za njen ishod. Očevidno je da sve vrste »ugodnih filozofema« i materijalnog viška u svakodnevnom životu i običnog čoveka, a naročito umetnika, predstavlja opasan mamac da i samo stvaralaštvo presahne i preda se »principu zadovoljstva« koji nikad nije predstavljao izvor nadahnuća.

– *Da li je dejstvo umetničkog dela, stvorenog od strane umetnika izgnanika mase, samo po sebi nekrotično u susretu sa tom istom masom?*

Vredna umetnička dela nikad ne postaju »nekrotična« u susretu sa masama, često iz jednostavnog razloga što su i nepristupačna masama. Druga, takođe vredna umetnička dela mogu postati »masovna roba«, njima se može čak manipulirati kao »ugodnim filozofemama«. Tek vreme, nekad i duže, siguran je i često jedini kriterijum stvarne vrednosti umetničkog dela. Uzimam za primer »Srpsku trilogiju« Stevana Jakovljevića koja je odolela i manipulacijama i »nekrotičnosti« u susretu sa masama i ostala trajno i vredno svedočanstvo jednog istorijskog razdoblja srpskog naroda.

– *Spasava li nada od pesimizma i melanholije umetnika koji uzrok zaista duboko oseća? Posmatrano iz perspektive onoga ko nedoživljava, nije li baš ta nada početak i kraj svekolike umetnosti? Kresak šibice?*

Umetnik koji duboko oseća uvek je i pesimističan i melanholičan. Da li se takav umetnik može još spasiti nadom, zavisi, kako od postojanja religiozne nade u njemu, tako i od optimističke konstitucije i temperamenta, te bih takvu nadu onda smelo nazvao »konstitucionalna nada«. Ona onda spasava umetnika od samoubistva ili prerane smrti uprkos pesimističkom i melanholičnom doživljaju stvarnosti (Tolstoj, Gete, kod nas Ivo Andrić). U svakom slučaju, jedna ili druga nada mogu da ublaže bol saznanja i patnju umetnika ili umetničko-filozofske spoznaje (Šopenhauer).

– *Mogu li se, i smeju li se, bezbrojni krugovi umetnosti uvek i po svaku cenu objašnjavati prepoznavanjem jungovskih večitih simbola i arhetipskih amalgama?*

Nikad nisam bio sklon isključivosti u objašnjavanju bilo kojeg složenog fenomena, a ponajmanje onog koji pripada umetnosti, filozofiji i religiji samo »jednom figurom« (reductio in primam figuram), na primer, arhetipovima kolektivno nesvesnog. To bi bio znak opasnog redukcionizma, pa i psihologizma u tumačenju nastanka, dejstva i trajanja nekih značajnih umetničkih dela. Što je neko umetničko delo kompleksnije, snažnijeg i trajnijeg umetničkog dejstva, sa širokom skalom delovanja (Sofokle, Šekspir, Dostojevski) to je neverovatnije da se ono može uspešno i zadovoljavajuće objasniti samo »jednom figurom«, na primer, Edipovim ili kastracionim kompleksom, arhetipom kolektivno nesvesnog, eko-

nomskim ili istorijskom razlogom itd. Otkud bi inače postojalo toliko uspešnih, a različitih, pa i suprotnih tumačenja Šekspirovog »Hamleta« ili Džojsovog »Ulisa«, a iz novijeg doba Beketovog »Čekajući Godoa«! Lepota, a i tajanstvenost nekog velikog umetničkog dela i počiva zapravo na tome što »lepota spasava svet«, a tajanstvenost nas čini večno radoznalim (ali i skromnim), što opet budi u tumaču nekog umetničkog dela stvaralački čin. Tako se najbolje na stvaralaštvo reaguje stvaralaštvom.

– *Kako u tom smislu tumačiti zahtev Vladimira Nabokova, upućen psihoanalitičarima, u kome traži da mu ne čitaju knjige?*

I onda kada savremeni umetnik ne veruje više u »inspiraciju odozgo«, on i dalje želi da veruje u neki tajanstveni izvor svoga stvaranja. Svaki pokušaj razotkrivanja, objašnjenja, ma kako ubedljivog ili oštromnog, ili samo duhovitog od strane raznovrsnih tumača njegovog stvaralaštva, ne dotiče dublje nijednog većeg umetnika, delimično i zato što ovaj ne želi u osnovi nikakvo tumačenje, već samo radoznalo osluškivanje reaganje publike i kritike. Da li bi Vladimir Nabokov postao bolji pisac kad bi saznao od nekog psihoanalitičkog tumača njegovih romana da je on nepovratno bio zaljubljen u majku, ili da se nikada nije dovoljno polno diferencirao ili da je njegova Anima trajno infantilna?

Iako niko ne može umaći suvoparnosti svakodnevnog života, od unutrašnje dinamike čoveka zavisi koliko će se predati ovoj prozaičnosti i prepustiti ovom nestvaralačkom, pasivnom toku življenja. Ova, u osnovi prirodna borba u čoveku između stvaralačkog, aktivnog principa i isto tako jakog umrtvljujućeg, tromog i pasivnog principa, dramatičnija je kod umetnika koji je u jačini i kvalitetu svesniji ove borbe, a i odgovornosti za njen ishod. Očekivano je da sve vrste »ugodnih filozofema« i materijalnog viška u svakodnevnom životu i običnog čoveka, a naročito umetnika, predstavlja opasan mamac da i samo stvaralaštvo presahne i preda se »principu zadovoljstva« koji nikad nije predstavljao izvor nadahnuća.

Situacija se menja u slučaju takvih neurotičnih smetnji kod nekog umetnika (kao, na primer, u jednom periodu Heseovog stvaranja) koje ga ometaju da uspešno stvara i pored nesumljivo postojecijeg talenta. U takvim slučajevima umetnik može da bude vrlo zainteresovan i da kroz kraću ili dužu psihoterapiju sazna i kroz saznanje otkloni ono neurotično, samim tim i nekorisno po stvaranje. Za ovakve neurotične konflikte kažemo da pripadaju sloju individualno nesvesnog do koga se može sići određenom psihoterapeutskom tehnikom, a veštinom i zauzmljivošću psihoterapeuta ovakvi se konflikti koji ometaju stvaranje, mogu i otkloniti.

– *Postoji li, u doglednoj budućnosti, mogućnost da se ode malo dalje u objašnjenju »onostrane« oblasti avanture čovečanstva, odnosno, baci na nesvesno pogled iz jedne perspektive koja bi u mnogome nadrastala »drugi signalni sistem« (po Pavlovu) u kome, bar za nas, funkcioniše naša svest?*

»Onostrano« nesvesnog može da bude samo nadsvesno, ali ništa nećemo postići izmišljanjem novih reči za večne sadržaje. »Dogledna budućnost« nadsvesnog je nepregledna prošlost« nesvesnog i svesnog ljudskog roda i njegove pisane istorije. I o nesvesnom i o nedsvesnom znali su još predsokratovski filozofi, a Platon je o njima jasno pisao. Da i ne spominjemo religiozne predvodnike čovečanstva koji su najviše znali, jer su i iskusili moć i uticaj nesvesnog i nadsvesnog. Kod nekih filozofskih i religioznih mislilaca ova dva područja duševnog i duhovnog života čoveka bila su suprotstavljena jedno drugom, kod drugih, nesvesno je na prirodan način sadržavalo i nadsvesno. Ivan Pavlov sa njegovim »signalnim sistemima«, kao i vreme i mesto u kome je nikla ova njegova teorija, bili su neophodni za sazrevanje i učvršćivanje materijalnog, konkretnog, zemaljskog u čoveku, kako bi se on mogao, ne sa položaja čoveka kao »čardaka između neba i zemlje«, već sa čvrstih zemaljskih uporišta, da vine u »treći signalni sistem« – onostrano, transcendentno (posle boljeg upoznavanja imanentnog), nadsvesno (reči nisu bitne i još ne odgovaraju suštini onog što treba da opišu).

– *Neće li u kontekstu nadraštanja »drugog signalnog sistema« i kosmička bitka, koja obuhvata naše, kako svesno, tako i nesvesno biće, izgledati drugačije?*

Ja nemam proročkih vizija. Milton i Njegoš opisali su na nezaboravan umetnički način jednu kosmičku bitku koja se odigrala u nekom praconu kada vremena još nije bilo. Apokaliptičar Jovan i svi apokaliptičari posle njega, bilo da su tumači Apokalipse, bilo da su i sami stvarali nove i drugačije apokaliptičke vizije, pretpostavili su, nekad na potresan način (Blejk), tu novu kosmičku bitku budućnosti. Treba li da na nju i mi danas već mislimo? Treba, jer svako vreme ima svoju apokalipsu i u svakom dobu bije se »Kosmička bitka« koja odlučuje o našoj sudbini. Bez obzira na ishod bitke odgovorniji smo kada u njoj aktivno sudelujemo.

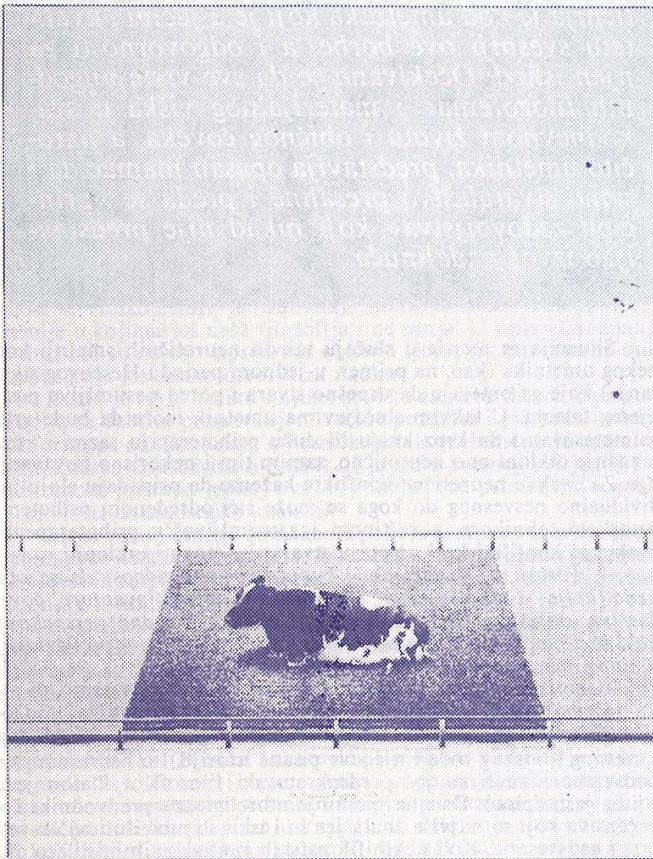
– Ne čini li vam se da je Bergsonova teorija o racionalnom i intuitivnom, možda malo gurnuta u stranu. Njega više pominju književnici i psihijatri, nego li filozofi, a istraživanja u pravcu kojim je on krenuo nisu ni završena niti potpuna.

Kao psihijatar i psihoterapeut, znam samo da neke Bergsonove ideje – o inteligenciji i instinktu, o smehu i naročito o subdini sveći koja nije vezana za sudbinu moždane materije – predstavljaju aktuelnost i danas. Zašto ga filozofi više i ne spominju, ne bih znao da kažem. Možda je on uvek i bio zanimljiviji psiholozima, psihijatričarima, kao i »metafizičarima« svih boja, nego čistim filozofima.

Lepo je da ste kao mlad čovek pomenuli Bergsona. Radovao bih se da je on i vas negde »ranio«, kao i mene u vašim godinama. Hoću da verujem da će jednog dana stići i njegova »renesansa«.

– Dokle sežu granice današnje psihologije u odnosu na poimanje iracionalnog?

Iracionalnim u današnjoj psihologiji, osim dinamičke, kliničke psihologije, bavi se još i psihologija religije. Istorija bavljenja kliničkih psihologa-psihoterapeuta iracionalnim u ponašanju zdravih i još više bolesnih individua, je istorija razvoja spihooanalize i mnogih, prvenstveno spiholoških grana koje su se iz nje razvile i onda samostalno nastavile svoj put (geštalt-terapija, transakciona analiza, primalna terapija itd.).

Psihologija religije koja bi se mogla definisati kao nauka »koja istražuje naše subjektivno religiozno proživljavanje ili našu religioznost isključivo kao iskustvenu činjenicu«, ima dosta posla sa iracionalnim u jednom takvom doživljaju. Istraživanja ove vrste vrlo su zanimljiva, jer u religiji kao da postoji trajna zategnutost između racionalnog i iracionalnog (pri čemu treba praviti razliku između iracionalnog i antiracionalnog). Da li je religiozan doživljaj, na primer, stvar volje, ili je to samo osećanje, ili je i misao? Koren religije, izgleda da je u jednom emocionalnom stanju koje je uvek u isto vreme misao i funkcija našeg Ja. Religiozna intuicija, na primer, slična je filozofskoj ili umetničkoj intuiciji.

– U kojoj meri se iracionalni momenti mogu posmatrati kao momenti postojanja van sistema opažanja?

Pošto iracionalno u čovekovom biću predstavlja stalni i integralni sastavni deo čovekove ličnosti, ono je stalno na delu u svakodnevnom čovekovom životu, u njegovim mislima i radnjama i, naravno, najviše u ispoljavanjima njegovog afektivnog života. Prema starom i dokazanom pravilu da čovek samo nekad misli, a

Praktična posledica dugotrajne vladavine iracionalnog u političkim diktatorskim sistemima, u verskoj netrpeljivosti, u tabuiranim incestuoznim odnosima u porodici, u višegodišnjim nerešenim parnicama, potvrđuju svom silinom ulogu i značaj iracionalnog u individualnom i kolektivnom životu, stalno opominjući na nužnost svesnog prepoznavanja i korigovanja tog iracionalnog koje nekad bukvalno zapreti uništenjem (i samouništenjem) pojedinaca, čitavih naroda, a danas ovakvo slepilo preti uništenjem čitavog čovečanstva.

stalno oseća, praktično ne postoji ni jedna oblast ljudske umne delatnosti, uključujući i egzaktne nauke, kao što su fizika, hemija ili matematika, u kojima ne sudeluje, ma i u najmanjoj meri i na neprimetan način – iracionalno.

Konkretni dokazi za postojanje nesvesnog života u nama, pa i iracionalnog kao sastavnog dela toga nesvesnog, jesu snovi i hipnoza. Da i ne govorimo o prostranoj oblasti ljudskog delovanja, od politike, pa do banalne svade između dva brata ili muža i žene, u kojima iracionalno upravo na čudovišan način prelazi svaki objektiv »sistem opažanja« iskrivljujući realnost do neprepoznavanja. Praktična posledica dugotrajne vladavine iracionalnog u političkim diktatorskim sistemima, u verskoj netrpeljivosti, u tabuiranim incestuoznim odnosima u porodici, u višegodišnjim nerešenim parnicama, potvrđuju svom silinom ulogu i značaj iracionalnog u individualnom i kolektivnom životu, stalno opominjući na nužnost svesnog prepoznavanja i korigovanja tog iracionalnog koje nekad bukvalno zapreti uništenjem (i samouništenjem) pojedinaca, čitavih naroda, a danas ovakvo slepilo preti uništenjem čitavog čovečanstva.

– Je li umetniku dozvoljeno da čuti iza sopstvenog glasa? Uopšte, kako razlučiti jezik, od njime imenovanog bitka?

Samim tim što je objavljeno, umetničko delo više ne čuti, jer je izloženo posmatranju, proveri, kritici i sudu. Jezik nekog umetničkog dela najviše je izložen proveri i kritici, jer preko njega umetnik saopštava neimenovano biće. Imenovano biće još nije biće. Ono to ostaje sve dok su pokušaju umetnika da ga izrazi prisutni. Otud je jezik izražavanja uvek odvojen od suštine bića, a u isto vreme, to je više li manje uspeo pokušaj da se biće ipak izrazi. Dobri pesnici i dobri kompozitori možda su u najboljem položaju da se bar približe svojim specifičnim jezikom suštini bića. Pesnik Davidovih Psalama, ili Bah u koralima, svojim jezikom, kao da su uspeli a da najviše i najdublje kažu o ljudskoj prirodi u njenoj najdubljoj osnovi i to sa najmanje upotrebljenih sredstava.

– I na kraju, kako ocenjujete ljudske i naučne mogućnosti razvijanja van čulnog sistema opažanja, i njegovog (možda) adekvatnog utiskivanja u svest?

Kao što je poznato, parapsihologija se već duže vremena bavi i »ekstrasenzornim« opažanjima. Iako rezultati ovakvih ispitivanja (naročito u sovjetskoj parapsihološkoj školi) već dosta ubedljivo govore u prilog postojanja i drugačijih opažanja osim onih koja su nam poznata poznatim čulima, strogi naučnici i dalje osporavaju objektivnu vrednost ovakvih istraživanja i ne puštaju parapsihologiju u trem nauke. Drugi i ne haju za ovakva ironična potencijanja i nastavljaju sa sve inventivnijim eksperimentima. Neka otkrića su već stigla da postanu ratna tajna koju pokušavaju da otkriju najbolji špijuni.

Ako smo još daleko od priznavanja postojanja »vančulnog sistema opažanja«, koliko nam još treba vremena da se ovakva saznanja utisnu u svest, odnosno, postanu integralni deo ljudskog bića kao takvog! Jer, tako nešto pretpostavlja, s jedne strane, radikalnu promenu dosadašnje (uhodane, stereotipne) svesti, uvođenjem još jedne dimenzije stvarnosti (osim prostora i vremena), s druge strane, to bi pretpostavljalo otkrivanje nečeg što je ljudskom biću inherentno pripadalo – od uvek. Zašto, zaista, mikrokosmos (čovek) ne bi bio sastavni deo makrokosmosa i još sa njime bio u – korespondenciji (saglasnosti)!

Razgovor vodilo: Nenad Šaponja